

Rapportage bouwhistorisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 45 (1985)

ALFONS BRUEKERS

Voorwoord

Deze publicatie is een uitgave van de Stichting Regionaal Archeologisch Bodemonderzoek te Nederweert (STRABO), die zich ten doel stelt oud(-er) bouwhistorisch en archeologisch onderzoeks- en vondstenmateriaal te documenteren en te ontsluiten voor wetenschappelijk onderzoek en algemeen publiek.

Overname van deze rapportage gedeeltelijk of geheel, via welk medium dan ook, is zonder bronvermelding niet toegestaan.

Alfons Bruekers

SGN | Stichting Geschiedschrijving Nederweert
Kreijel 4
6035 SG OSPEL

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	4
2. Bouwhistorisch onderzoek	5
3. Bronnenonderzoek	7
3.1 Bewoningsgeschiedenis	7
3.2 Bouwgeschiedenis	8
4. Synthese	12
5. Conclusies	13

1. Inleiding

Bij de afbraak van pand Hobus, Kerkstraat 47 te Nederweert in juni 1985, kwam de noordelijke gevel van het belendende pand Kerkstraat 45 na ruim een eeuw voor het eerst weer aan het daglicht. Dit bood de mogelijkheid tot het verrichten van waarnemingen inzake de bouwgeschiedenis van laatstgenoemd pand, alvorens deze gevel door nieuwbouw voor decennia aan het oog onttrokken zou worden.

Fig. 1. Het pand Kerkstraat 45, situatie in 1989. Foto: archief SGN.

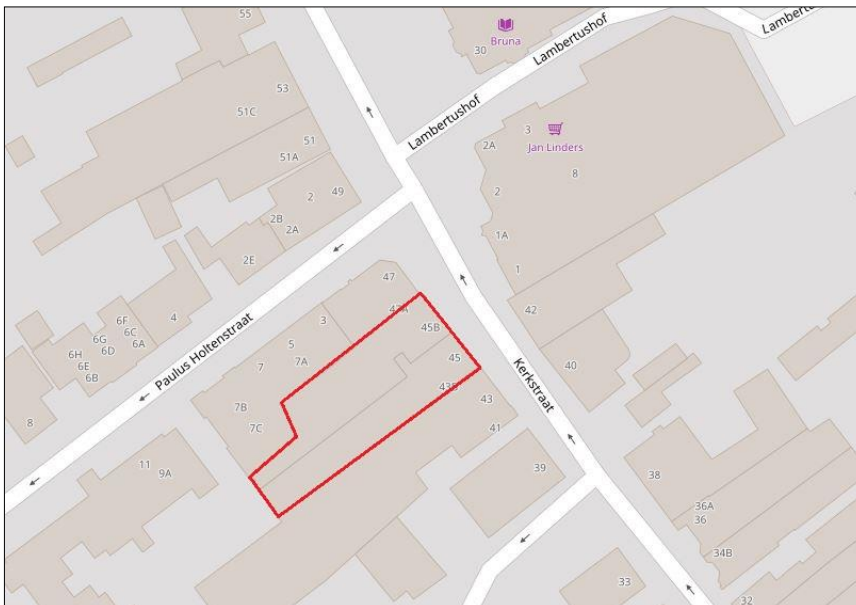

Fig. 2. Situering van het pand Kerkstraat 45. Bron: www.afstandsmeten.nl

Coördinaten van de locatie:

GPS-coördinaten	N 51.285038	E 5.748484
RD-coördinaten	180205	366256

2. Bouwhistorisch onderzoek

De bouwhistorische waarnemingen concentreren zich met name op de noordelijke kopgevel, toen deze in 1985 kortstondig in het zicht kwam te liggen. Ofschoon de gevel ooit volledig gecementeerd bleek te zijn geweest, was deze laag grotendeels verdwenen en konden oude bouwsporen zoals naden, vlechtingen en muurankers nog goed waargenomen worden.

Fig. 3. De vrijgekomen noordgevel tijdens de afbraak van belendend pand Kerkstraat 47, situatie in juni 1985. Foto's: Alfons Bruekers.

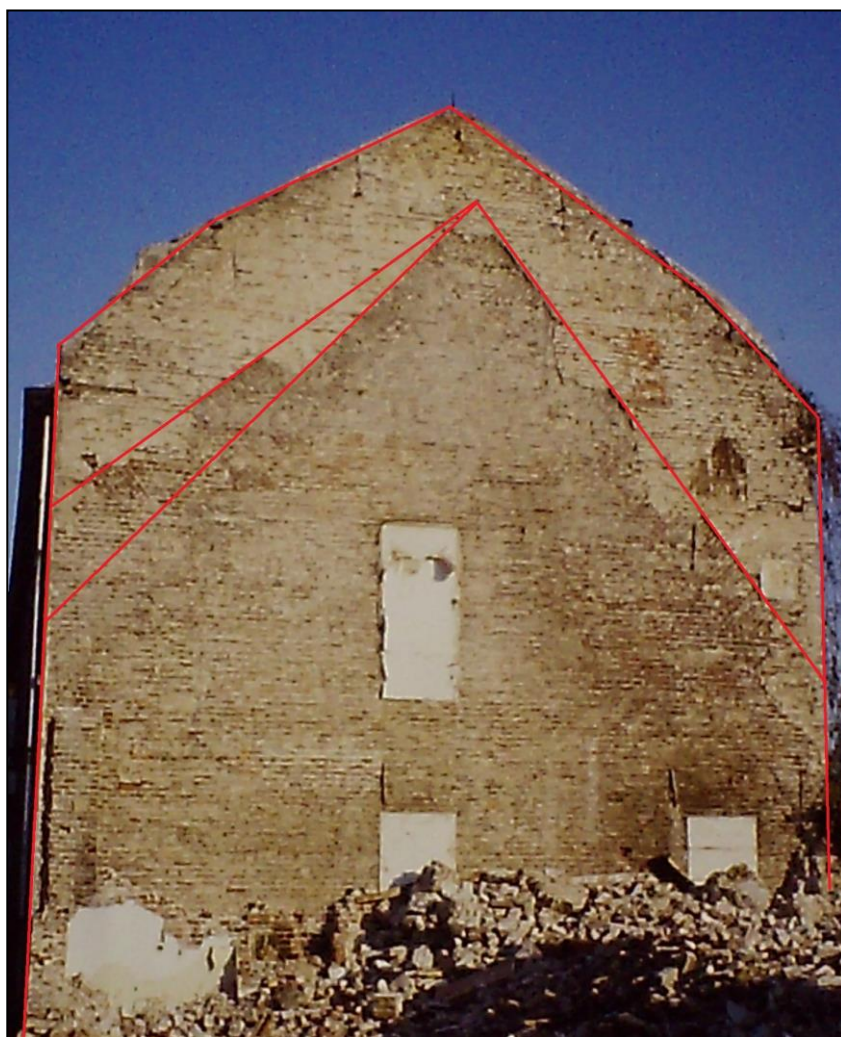

Fig. 4. Contouren van verschillende bouwfasen in de gevel.

Fig. 5. Duidelijke sporen van oude gevelvechtingen, met rode kleur geaccentueerd. Foto: Alfons Bruekers.

De witgepleisterde vlakken in de gevel zijn niet verder onderzocht. Het kunnen doorgangen tussen beide huizen zijn geweest aangezien de burens familie van elkaar waren. Maar vanwege brandveiligheid lijkt dit bouwkundig gezien niet voor de hand liggend.

3. Bronnenonderzoek

Allereerst concentreren we ons op de geschiedenis van de bewoners. In tweede instantie bekijken we de bouwkundige evolutie van Kerkstraat 45, voorzover die uit de bronnen herleidbaar is.

3.1 Bewoningsgeschiedenis

Op het kadastrale minuutplan uit 1840 draagt perceel Kerkstraat 45 het nummer OAT A127. De bewoningsgeschiedenis van dit pand is in de bronnen teruggaand tot 1619 te volgen. De navolgende gegevens zijn beschikbaar gesteld door de Stichting Geschiedschrijving Nederweert.¹

Fig. 6. Kadastrale minuutplan van 1844. Het beschreven perceel is blauwomlijnd. Bron: RHCL.

De oudste berichten over het huis dateren uit 1619. Het perceel bestond toen uit twee woonhuizen, een voorhuis (aan de straat) en een achterhuis, beide bewoond door leden van de familie Moestmans. Het voorhuis was via een brug bereikbaar want in de Kerkstraat stroomde toen nog de zogenaamde Weerterbeek. Van 1638 tot 1722 woonden er leden van de opeenvolgende generaties van de familie Gielen.

In de loop van de 18e eeuw waren er nogal wat wisselingen van eigenaren: 1722-1754 fam. Peter Steuten, 1754-1766 fam. Gerard Cox-Vroomans, 1766-1771 fam. Gerard Schenck. Gerard Cox had er een brouwerij gevestigd, die zijn erfgenamen in 1766 verkochten aan Schenck. De reden van de verkoop werd uitvoerig omschreven: 'het pand is niet nodig, heeft hoge lasten van onderhoud en kent een brandgevaarlijke situatie'. Desolaat dus.

In 1771 vestigde zich er Reinier Didden, die er een herberg dreef, tot in de Napoleontische tijd voortgezet door zijn dochter Joanna Didden. Zij was een zeer bekende kasteleinse in het 'Franse' Nederweert. Uit een procesverbaal van 1797 is bekend dat er een gelagkamer was (de zogenaamde '*Compagnieskamer*') en dat bij grote toeloop van gasten ook een ander vertrek in huis voor de horeca-functie geschikt werd gemaakt. Rond 1811 kwam het pand in

¹ Tijdmachine Nederweert, SGN, onderzoek van Alfons Bruekers.

eigendom van Peter Stienen, die de herberg voortzette. Vanaf 1820 woonde er enkele decennia lang Joannes Gommarus Tielemans, herbergier en geneesheer van beroep. Hij mag met recht de pionier op het gebied van de professionele gezondheidszorg in Nederweert worden genoemd. Zijn uitvoerige biografie is gepubliceerd.²

Rond 1823 was de herberg menigmaal het toneel van vechtpartijen tussen de vele buitenlandse kanaalgravers die Nederweert toen bevolkten in verband met de aanleg van de Zuid-Willemsvaart. Zij zetten hun schaarse loon meteen om in drank en kregen het dan aan de stok met de autochtone bevolking.

Herbergier Mans nam het etablissement rond 1840 over en zette de herberg annex logement voort. In 1841 woonde er o.a. Bernard Stalenberg, een industrieel *avant le lettre*, die op de binnenplaats een oven voor de vervaardiging van aarden rookpijpjes vestigde. Hij was een concurrent van de Weerter pijpenfabrikant Trumm-Bergmans, waarvan de oven nog steeds bestaat nabij de Biesterbrug in Weert. Door een calamiteit kon Stalenberg zijn bedrijf in de Kerkstraat niet voortzetten en week hij uit naar de Bosserstraat. Ook het leven van Stalenberg en zijn verrichtingen in de Kerkstraat is uitvoerig gepubliceerd.³

Het zal omstreeks 1845 geweest zijn toen koster Hendrik Hobus er kwam wonen, samen met zijn eega Joanna Catharina Coumans. Naast het kosterschap dreef het echtpaar in dit huis ook nog een winkel en zetten zij de oude herberg en logement voort. Tal van kostgangers hebben er gewoond, zoals meerdere jaren ook kunstenaars en beeldhouwers, die verbonden waren aan de fabriek van kerkelijk meubilair die toen in Nederweert gevestigd was.

In 1867 werd de Weerterbeek, die tot dat jaar vóór het huis stroomde, gedempt en verlegd naar de tuin aan de achterzijde. Rond 1880 werd Peter Gerard Hobus gezinshoofd en nog dat zelfde decennium, ca. 1889, ging het huis over in handen van Arnold Thomassen, koopman, die ook met een Hobus gehuwd was. Gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw bleef het pand in handen van de ondernemende familie Thomassen, die er in de utiliteitsgebouwen onder andere ook een cichoreifabriek en een tabaksfabriekje exploiteerde.⁴

3.2 Bouwgeschiedenis

We gaan er van uit dat het pand verwoest werd bij de grote dorpsbrand van juni 1659, waarbij volgens een authentieke getuigenis uit die tijd alle toenmalige 28 huizen uit de Kerkstraat door brand als gevolg van blikseminslag in de kerktoren werden vernietigd. Op grond van andere onderzoeken is de voortvarend ter hand genomen herbouwfase in 1659/1660 ook de versteningsslag van de voormalige houtbouw geweest.

Uit 17^e eeuwse bronnen blijken slechts enkele bouwkundige details. Er zijn vermeldingen die uitwijzen dat het voorhuis (dus het pand aan de straatzijde) onderkelderd was. Er was een uitvaart of oprit die de binnenplaats met de straat verbond, en die oprit was bereikbaar via een brug vanwege de Weerterbeek die langs de straatgevel liep. Bij de verkoop van het

² M. Hermans, Gezondheidszorg in het begin van de negentiende eeuw: Johannes Gommarus Tielemans dokter en herbergier te Nederweert, in (A. Bruekers, red.) Nederweerts Verleden, Het dorp en zijn heersdommen (Nederweert 1985) p. 75-86

³ I. van Loo, Pijpfabrikage te Nederweert omstreeks 1850, in; (A. Bruekers red.) Nederweerts Verleden, Doorsneden Land (Nederweert 1989) p. 145-153.

⁴ Tijdmachine Nederweert, Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

pand in 1766 wordt – we zagen dat al eerder - gerefereerd aan de hoge onderhoudskosten en de brandgevaarlijke toestand van het pand.⁵

De oudste beschrijving van het uiterlijk van het pand dateert uit ca. 1930 en grijpt terug op herinneringen van een anonieme bejaarde inwoner die de situatie van 1870 beschrijft. Er is dan volgens dat bericht sprake van “*een éénstok huis met halve deur en glas in lood*”. Het huis telde dus één woonlaag, had raamvensters met kleine glas-in-loodraampjes en een gedeelde deur’. Hoewel de beschrijving zeer kort en algemeen is, is de vermelding van één bouwlaag voor ons belangrijk.⁶

Uit het bevolkingsregister blijkt dat het huis tussen 1886 en 1889 onbewoond was. Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit te maken met een verbouwing of vernieuwing.⁷

In 1900 werd aan de Cato Hobus, echtgenote van Arnold Thomassen, bouwvergunning verleend voor wat genoemd ‘bijbouw huis’. Hoewel dat dus dan wel de achterzijde van het object zal hebben betroffen, is bij die gelegenheid vermoedelijk ook de voorgevel gefacelift. Andere bouwvergunningen uit die tijd zijn er niet geregistreerd.⁸ Behalve dat Cato als eigenaresse en vergunninghoudster te boek stond, herinnert een kleinzoon zich haar ook als een zeer ondernemende vrouw, altijd bezig met plannenmakerij, bouwen en verbouwen.⁹

In juli datzelfde jaar 1900 werd het pand getroffen door blikseminslag, overigens zonder brand te veroorzaken. Of dit vóór of na die verbouwing was is niet na te gaan omdat een precieze datering van de bouwvergunning niet bewaard is gebleven.¹⁰

Voor de datering van de relevante foto's is ook nog onderzoek verricht naar de bouwgeschiedenis van belendende objecten. Allereerst het tegenoverliggende huis, voormalige schoenmakerij J. van Nieuwenhoven (oudtijds Kerkstraat 44, nu Lambertushof 1 en 1a). Dit pand (kadastrale minuutplan OAT A192) onderging volgens de overlevering omstreeks 1900 een gedaanteverwisseling waarbij het oude huis met zadeldak werd vervangen door nieuwbouw met engelse kap. De datering van deze op oude foto's goed zichtbare metamorfose is verder te preciseren aan de hand van de bouwvergunning. Die werd in 1904 verleend aan Peter Henricus (Hendrik) Coumans, koopman van professie.¹¹

Verder is er het (voormalige) naastgelegen object Kerkstraat 45 (brouwershuis Hobus), OAT A125/126. In 1876 werd het voorgaande pand afgebroken, althans dat blijkt uit een advertentie van de openbare verkoop van sloopmaterialen van het oude huis.¹² We veronderstellen dat de nieuwbouw in 1878 of uiterlijk 1879 voltooid werd want het bevolkingsregister bevat in 1878 nog de vermelding ‘*onbewoond*’.¹³

De datering van deze foto uit fig. 7 moet vóór 1904 liggen. Dat is te zien aan de lindenbomen ter linkerzijde (bij huis OAT A192) die zijn gerooid bij de verbouwing in 1904.

Op dezelfde foto is te zien dat pand Thomassen (OAT A127) een tweeverdiepingen-gebouw is geworden, met (nog) een bakstenen straatgevel en zadeldak. De bouwstijl daarvan is zeer kenmerkend voor de periode 1870-1885 waarin binnen Nederweert diverse panden van dit type en architectuur werden gerealiseerd.

⁵ Bron: Tijdmachine Nederweert, SGN.

⁶ GAN NA ongenrd. Aantekeningen P. Linssen ca.1930.

⁷ GAN Indices bevolkingsregister 1880-1900.

⁸ GAN OA 781 Register van nieuwe, veranderde of gesloopte gebouwen 1885-1906 (indices).

⁹ Vriendelijke mededeling van dhr. Gert Thomassen, via facebook, 12 aug 2018.

¹⁰ Weekblad Kanton Weert, 14 juli 1900, GAW.

¹¹ GAN 781 Register van nieuwe, veranderde of gesloopte gebouwen 1885-1906 (indices).

¹² Weekblad Kanton Weert, 16 april 1876, GAW.

¹³ GAN Indices Bevolkingsregister 1880-1900.

Fig. 7. Links (OAT A127) het pand Thomassen voor de verbouwing in 1900. Bron: J. Biezenaar, Nederweert in Oude Ansichten, deel 1.

Een tweede foto (fig. 8) is van van een paar jaar later en geeft een totaal ander beeld van de gevel. De datering van deze foto is vrij scherp te begrenzen: ná 1900 en vóór 1904. Op de eerste plaats vanwege het pand links (OAT A192), dat in 1904 afgebroken en vernieuwd. Verder is met een geoefend oog te zien dat de trapgevel van het hoge, zesde, pand aan de rechterzijde (de voormalige dubbele kapelanie) is gecementeerd. Die operatie vond plaats in 1900.

Fig 8. Een tweede verbouwing van de straatgevel is voltooid, op deze foto van tussen 1900 en 1904. Bron: J. Biezenaar, Nederweert in Oude Ansichten, deel 1.

Verder zien we dat pand Thomassen (OAT A127) inmiddels is voorzien van een nieuwe, eclectische straatgevel. Die aanpassing was dus al gerealiseerd vóór het tijdvak 1900-1904. Van een echt nieuwe straatgevel is overigens geen sprake, want de rooilijn is onveranderd gebleven. In werkelijkheid is de oude gevel voorzien van matte en glanzende gebakken

tegels. Een soort facelift als het ware. Alle proporties van ramen, deuren en poort van de benedenverdieping zijn daarbij onveranderd gebleven. Alleen het geveloppervlak (tegeltjes), geprononceerde dakgootlijsten en de nieuwe dakkap met dakkapellen en ruiters zijn nieuw. Verder is de bovenverdieping ongeveer 1,20m verhoogd zodat de vensteropeningen groter konden worden gemaakt. De gevelopeningen zijn verder voorzien van een kader van gecementeerde blokken en gesloten met een gecementeerde latei met een verdeling in blokken. In de latei is een sluitsteen opgenomen. De hoeken van de gevel zijn verbijzonderd met een gecementeerde blokpilaster.

Een grote bouwkundige wijziging aan het pand vond plaats in 1986. Ten behoeve van de uitbreiding van de commerciële functies in het pand werd toen met behoud van de monumentale uitstraling een inbandige pui gecreëerd. Daarvoor werden de vier vensteropeningen aan de straatzijde verbreed en de borstweringen verwijderd om een doorgang te vormen. Op fraaie wijze is deze ingreep geheel in oude stijl uitgevoerd, inclusief het tot op straatniveau door zetten van de gecementeerde blokverdeling.

Fig. 9. Situatie na de renovatie van 1986. De borstweringen van de vensteropeningen zijn verdwenen en de vensters zijn verbreed. Foto: van Traa, 2009.

4. Synthese

Op grond van de waarnemingen in juni 1985 en begeleidend archiefonderzoek, zoals hiervoor beschreven, komen we tot de volgende bouwkundige chronologie.

Tabel 1. Chronologie van de bouwfases

bouwfase	datering	Fysieke karakteristieken
A	voor 1659	Onbekend, vermoedelijk houtbouw
B	1659 - 1888	Één woonlaag met hoog zadeldak
C	1888-1900/04	Twee woonlagen met bakstenen gevel en zadeldak
D	1900/04-1986	Verhoogde tweede woonlaag met eclectisch versierde gevel en Engelse kap
E	1986-heden	Gevelaanpassingen met verbrede en tot straatnivo verlaagde raam- en deurpartijen in oude stijl, en achterliggende pui

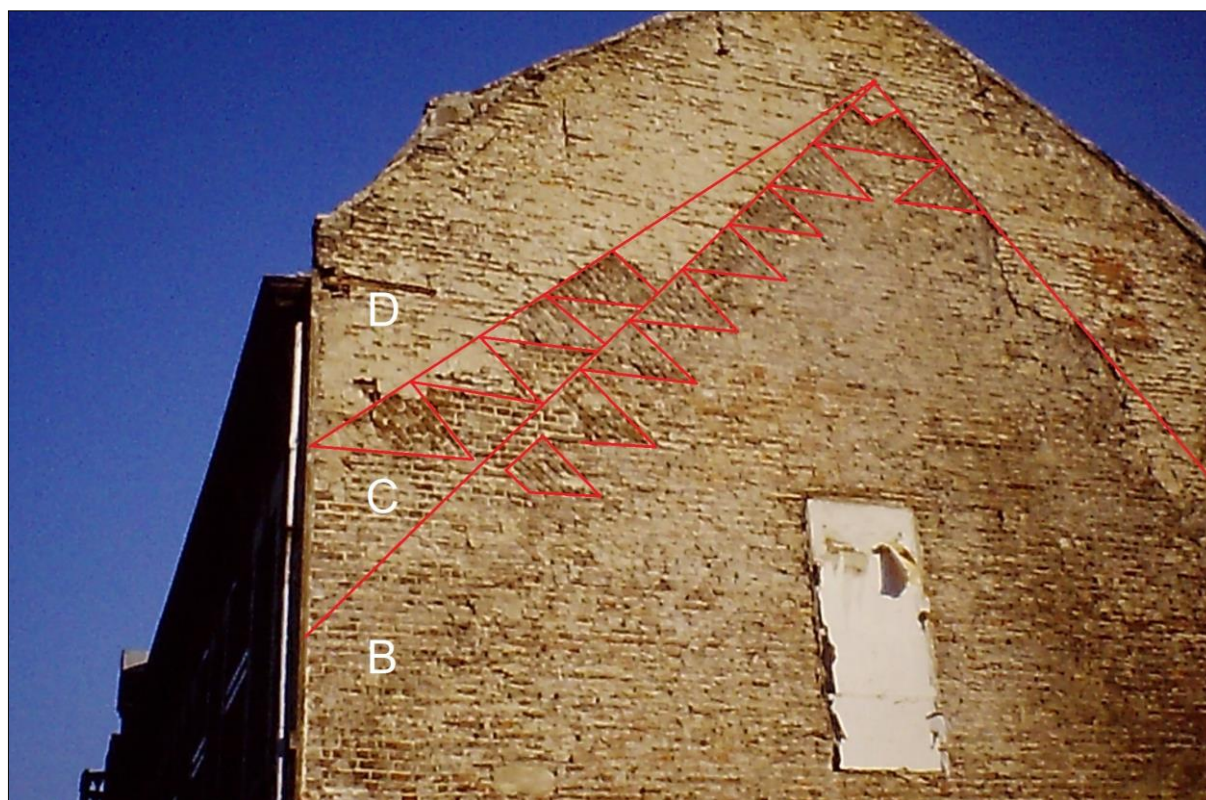

Fig. 10. Drie bouwfases van de noordelijke zijgevel. Foto: Alfons Bruekers, 1985.

5. Conclusies

Het afbreken van een belendend perceel bood in 1985 de zeldzame mogelijkheid om de noordgevel van pand Kerkstraat 45 aan een onderzoek te onderwerpen. De waarnemingen werden aangevuld met archiefonderzoek naar de bewoners en de bewoningsgeschiedenis.

Vastgesteld werd dat de noordgevel in de kern 17^e-eeuws is (vermoedelijk van na de dorpsbrand van 1659) en daarna in twee fasen is opgehoogd. De tweede fase (1888) liet de noordgevel in stand maar verhoogde deze tot een gebouw met twee bouwlagen. In de laatste fase (tussen 1900 en 1904) werd de gevel opnieuw verhoogd en werd het zadeldak vervangen door een Engelse kap.